

**Козаченко І. О.**, д-р філософії в соціології,  
наук. співробітник,  
*Кембриджський університет, Велика Британія*

## **ХАРКІВСЬКИЙ ЄВРОМАЙДАН ЯК МІСЬКИЙ СОЦІАЛЬНИЙ РУХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ**

### **Вступ**

Події Євромайдану 2013–2014 рр. звернули на себе увагу як українських [1, 2], так і західних дослідників [3, 4]. Більшість з досліджень протестів спираються на класичні теорії соціальних рухів. Певною проблемою як досліджень Євромайдану, так і всіх досліджень соціальних рухів, становлять випадки, коли при масовій мобілізації субстантивні соціетальні зміни не спостерігаються. Кейс України та Євромайдану є важливим соціальним феноменом, що потребує більш детального вивчення. При всіх драматичних подіях, що мали місце після повалення режиму Януковича – окупації та анексії Криму, масових проросійських протестів у містах сходу та півдня України, повномасштабне збройне протистояння між підтримуваними Росією сепаратистами та Збройними силами України – фактичні соціальні та соціетальні зміни не призвели до відчутної соціально-політичної модернізації. Прикладом можуть слугувати одні з основних вимог руху Євромайдану: боротьба з корупцією та олігархією. Прогрес стосовно першої досить повільний: за даними Трансперенсі Інтернешнл 144-е місце за Індексом корупції у 2013 році та 131-е місце у 2016 році [5]. Агенція Ернст енд Янг, за результатами свого дослідження, назвала Україну найбільш корумпованою країною з-поміж 41-ї країни, що були включені у дослідження [6]. Схожа ситуація спостерігається з олігархічною системою. Український дослідник Олександр Фісун приходить до висновку, що неопатрімоніальна система в Україні після Євромайдану зазнала мінімальних змін. Він дає наступне визначення цій системі: «неопатрімоніальна демократія, коли основною рушійною силою в політиці є отримання ренти. Множинні патрон-клієнт олігархічні мережі змагаються через формальні електоральні механізми, але їхні основні цілі зводяться до займання позицій контролю за джерелами отримання ренти» [7].

В такій ситуації може здаватися, що при очевидній масовій мобілізації соціальні зміни не відбулися. У цьому дослідженні я стверджую, що найбільш плідним підходом в дослідженні наслідків Євромайдану як соціального руху є аналіз не соціетального рівня, а перехід на мезо-рівень – у першу чергу на рівень міста та ролі цього соціального руху в ньому.

### **Місто як осередок соціальних змін**

Рання робота Мануела Кастельса «Місто та «низова» соціальна активність: крос-культурна теорія міських соціальних рухів» [8] містить цілий спектр ідей, що є дуже актуальними та доречними у сучасних українських реаліях. Його теоретичні напрацювання стосовно міських соціальних рухів дають змогу проаналізувати соціально-політичну мобілізацію, формування

нових локальних еліт, боротьбу за міський простір та зміну стилю життя на прикладі окремого міста. Найбільш корисним в концепції «міського соціального руху» є те, що вона дозволяє системно аналізувати соціальні зміни, що відбуваються у соціальній, культурній, економічній, політичній та юридичних сферах.

Кастельс визначає *міський соціальний рух* як: «урбаністично-орієнтовані мобілізації, які впливають на структурні соціальні зміни та трансформують урбаністичні значення» [8, с. 305]. Не дивлячись на те, що застосування концепції міського соціального руху має великий евристичний потенціал, певні моменти потребують особливо уважної операціоналізації з урахуванням особливостей українських реалій та особливостей функціонування сучасних соціальних рухів.

1. *Реалії інформаційного суспільства*. Сам Мануел Кастельс є одним з основних творців теорії «мережевого суспільства», що осмислює соціокультурні наслідки цифрової революції. Зокрема Кастельс в одній зі своїх останніх робіт досліджує роль соціальних медіа у сучасних соціальних рухах [9]. Виходячи з об'єктивної важливості сучасних цифрових технологій дослідження онлайн простору Євромайдану, як міського соціального руху, що є пов'язаним із Харковом, може розглядатися у якості одного з найважливіших джерел даних. Особливої уваги заслуговує взаємозв'язок між он- та офлайн вимірами соціальної реальності, роль медіа у процесах мобілізації та формування нових змістів та символів в інтернет-середовищі.

2. *Врахування локальної специфіки міста Харкова та Слобожанщини*. Місто Харків є складним, багатовимірним, мультикультурним та динамічним соціо-урбаністичним феноменом. Ба більше, Харків є столицею Слобожанщини – історичного регіону та прикордонної області. Така «маргінальність» Харкова, як зазначає Володимир Кравченко [10], історично впливала на характер соціальних стосунків. У свою чергу, історична пам'ять та регіональні особливості активно використовуються локальними елітами у політичній боротьбі [11]. Отже, аналіз локального міського руху повинен враховувати локальні соціо-історичні особливості розвитку.

3. *Аналіз опозиційного дискурсу*. Значна частина [1, 2, 3, 4] досліджень Євромайдану майже повністю ігнорує опозиційний дискурс або, іншими словами, не розглядає контр-рухи або владні структури, що протистоять цьому соціальному руху. Так, наприклад, Антимайдан до початку воєнних дій був повноцінним контр-рухом та важливим соціальним феноменом, що активно впливав на дискурсивне формування Євромайдану, але, за виключенням окремих досліджень [12], в цілому залишився поза увагою науковців. Цей контр-рух (до початку активних військових дій у червні 2014-го року та придушення його силовими структурами) та місцева влада на чолі міським головою Генадієм Кернесом виступають опонентами Євромайдану. Їхня протидія грає важливу роль для функціонування та формування цього міського соціального руху. На сьогоднішній день сам дискурс Євромайдану формується у «діалозі» з місцевою владою – протиставляється змістам та наративам, що вона артикулює, тобто є опозиційним до неї. Виходячи з цього, подальші

дослідження повинні брати до уваги не тільки дискурс самого харківського Євромайдану, а й дискурси, що артикуються його опонентами – це забезпечить системний та структурований аналіз.

Зважаючи на ці теоретико-методологічні моменти харківського Євромайдану як міського соціального руху є необхідним навести емпірично обґрунтовані приклади, що були виявлені в ході дослідження. Перший такий приклад стосується самої сутності руху – він є «горизонтальним», тобто не має чітко виражених лідерів та складається з мережі дрібних організацій або окремих активістів. Основна взаємодія та мобілізація відбувається за допомогою соціальних медіа, на що самі учасники неодноразово наголошували в інтерв'ю. Ба більше, соціальні медіа дозволяють мобілізувати дуже конкретні ресурси (як, наприклад, професійні знання) для вирішення спеціалізованих завдань. При відсутності певних професійних знань в самих активістів та їхньому близькому соціальному колі соціальні мережі дозволяють залучити та мобілізувати людей, що за інших обставин не могли би бути залученими у цей соціальний рух. Також нові інформаційні технології дозволяють виходити за локальний просторовий контекст та звертатися до національної або міжнародної спільноти. Тобто надають дуже важливу «автономію». Цю важливу роль нових інформаційних технологій у сучасних соціальних рухах підкреслює Кастельс: «горизонтальність мереж підтримує взаємодію та солідарність при зниженні потреби у формальному лідері» [12, с. 225]. На додаток до цього слід зазначити, що повалення режиму Януковича Євромайданом не призвело до виникнення принципово нової потужної політичної партії на основі останнього. Це стосується як загальнонаціонального рівня, так і локального. Відносно новою політичною силою, що виникла у 2014 році є партія «Самопоміч». Завдяки пропорційній виборчій системі ця партія змогла отримати 12 місць в обласній раді та 13 – у міській. Цей результат є видатним для нової політичної сили, але недостатнім для формування повноцінної опозиції до місцевої влади та старих еліт. Тобто на міському рівні створюється ситуація, коли опозиційні політичні партії потребують підтримки автономного соціального руху. Без його присутності та підтримки вони є відкритими до інституціонального політичного тиску та пригнічення з боку старих еліт та владної «вертикалі».

Конкретним прикладом функціонування та мобілізації цієї соціальної мережі є прецедент із проектом стели на центральній площі Харкова. 28 вересня 2014 року на площі Свободи активістами Євромайдану було знесено пам'ятник Володимиру Леніну. Першою реакцією на це з боку мера міста була декларація того, що пам'ятник буде відновлено. Ці плани так і не були втілені у життя, а у 2016 році місцева влада оголосила бліц-конкурс на проект нового монумента на площі. Ще до оголошення результатів конкурсу активісти зробили публічною інформацією про те, що конкурс виграє колективний проект головного архітектора міста, його брата та скульптора наближеного до міського голови. Невдоволення проектом та активне обговорення в соціальних мережах спонукало створення онлайн-петиції на сайті міськради проти цього проекту. Петиція швидко набрала необхідні п'ять тисяч підписів [13]. На додачу до

цього харківський письменник Сергій Жадан звернувся до творчої та наукової спільноти з проханням підписати лист проти проекту. Цей лист підписало 137 науковців, журналістів, архітекторів, музикантів та художників як з України, так і інших країн світу [14]. Незважаючи на відчутний спротив, конкурсне журі, що було скликане у лютому 2017 року, не змогло висловити думку, відмінну від позиції міської влади та оголосила спірний проект переможцем. Зупинити втілення проекту зміг тільки позов до суду, що був поданий активістами. Суд відмінив результати конкурсу та зайняв сторону представників харківського Євромайдану. Скоріш за все це рішення буде оскаржене міською радою.

Цей приклад показує багатомірну боротьбу за міський простір між представниками влади та міського соціального руху. Особливості цього протистояння вказують на важливість соціального руху для політичної опозиції та особливу роль нових медіа, що дають змогу мобілізувати різноманітні ресурси та ефективно протистояти консолідованим владним структурам та старим елітам. Зважаючи на досвід інших країн та попередні дослідження можна говорити про те, що розвиток міського соціального руху в Харкові має потенціал не тільки до покращення місцевого самоврядування та, відповідно, покращення міста, а й запровадження альтернативного стилю життя для його мешканців. Для цього є ключовою їхня ефективна участь у трансформації політичної системи. Вплив харківського Євромайдану у різних аспектах суспільного життя може бути охарактеризований як сприяння формуванню альтернативної урбаністичної, культурної та політичної моделі, що відображається у самій гетерогенній природі цього руху.

### **Висновки**

Враховуючи все вище зазначене, можна зробити наступні висновки. По-перше, класичні підходи в дослідженнях соціальних рухів мають очевидні обмеження в дослідженні українських реалій. По-друге, не зважаючи на важливість макро-індикаторів в аналізі соціальних змін, досить часто вони дають неповну та спрощену картину того, що відбувається. Дослідження «низової» (grassroots) соціальної активності та фокус на мезо-рівні, рівні міста, є більш продуктивними у систематичному дослідженні соціальних змін. Розглянута вище концепція міського соціального руху має очевидні переваги в дослідженні змін, що тривають в Україні в цілому та у місті Харкові зокрема. Останній є надзвичайно важливим кейсом, адже це місто відображає багатовимірні соціальні процеси локального та глобального характеру. Або, за словами історика Тімоті Снайдера [15], Харків, як і під час «Українського Відродження» сто років тому, є центром боротьби за інклюзивні цінності та норми та знаходиться на «вістрі Європи».

### **СПИСОК ДЖЕРЕЛ**

1. Bohdanova, T. Unexpected revolution: the role of social media in Ukraine's Euromaidan uprising / Tatiana Bohdanova // European View. – No. 13 Springer Berlin Heidelberg, 2014. – pp. 1–10.

2. Kulyk, V. Ukrainian Nationalism Since the Outbreak of Euromaidan / Volodymyr Kulyk // *Ab Imperio*, №. 3 (2014), Miami University Press. – pp. 94–122.
3. Hale, H., & Orttung, R. (2016). *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine*. Stanford University Press.
4. Onuch, O. EuroMaidan protests in Ukraine: Social media versus social networks. *Problems of Post-Communism*, Vol. 62, No. 4 (2015), pp. 217–235.
5. Transparency International Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс] Режим доступу: [https://www.transparency.org/news/feature/corruption\\_perceptions\\_index\\_2016](https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016) (дата звернення 15.12.2017 р.). – Назва з екрану.
6. Ernst and Young Freud Survey 2017 [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://fraudsurveys.ey.com/ey-emeia-fraud-survey-2017/detailed-results/corruption-perception-by-country/> (дата звернення 20.12.2017). – Назва з екрана.
7. Fisun, O. The Future of Ukraine's Neopatrimonial Democracy / Oleksandr Fisun [Електронний ресурс], *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 394 (October 2015) Режим доступу: <http://www.ponarseurasia.org/memo/future-ukraine-neopatrimonial-democracy> (дата звернення 15.12.2017). – Назва з екрану.
8. Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: a cross-cultural theory of urban social movements* / Manuel Castells // University of California Press.
9. Castells, M. (2013). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age* / Manuel Castells // John Wiley & Sons.
10. Kravchenko, V. (2009). Kharkiv: A Borderland City / Volodymyr Kravchenko // In *Cities after the Fall of Communism: Reshaping Cultural Landscapes and European Identity*, J Czaplicka, N. Gelazis and B.A. Ruble (eds.), Washington, DC: Woodrow Wilson Centre Press. – pp. 219–253.
11. Zhurzhenko, T. (2011). «Capital of Despair» Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution / Tatiana Zhurzhenko // *East European Politics & Societies*, Vol. 25, No. 3 (2011). – pp.597–639.
12. Kozachenko, I. (2017). Retelling Old Stories with New Media: National Identity and Transnationalism in the «Russian Spring» Popular Uprisings / Ivan Kozachenko // *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, Vol. 4, No. 1 (2017). – pp.137–158.
13. У Харкові починають міняти Леніні на «одоробло» [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://kh.depo.ua/ukr/kh/u-harkovi-ne-hochut-minyati-lenina-na-odoroblo-peticiya-zibrala-rekordni-pidpisi-20170207514621> (дата звернення 07.11.2017). – Назва з екрану.
14. Лист-звернення «Свободу площі Свободи!» [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://krytyka.com.ua/articles/svobodu-ploshchi-svobody> (дата звернення 07.01.2018). – Назва з екрану.
15. Snyder, T. *Edge of Europe, End of Europe* / Timothy Snyder // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.nybooks.com/daily/2015/07/21/ukraine-kharkiv-edge-of-europe/> (дата звернення 01.06.2017). – Назва з екрану.

**Коваленко Н. В.**, канд. наук з держ. упр., доц.,  
*Харківський регіональний інститут державного управління*  
*НАДУ при Президентіві України, Україна*

## ДЕРЖАВА В ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Можна наполягати на тому, що після тривалого періоду стагнації, у 1990-х рр. врешті-решт поступово зростає кількість ліберальних демократій. Не випадково відомий американський філософ і публіцист Френсіс Фукуяма